

АНТРОПОЛОГІЧНІ ТА АКСІОЛОГІЧНІ КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУЦІЙ

Динамізм сучасного життя вимагає перманентного реформування усіх суспільних інституцій. Тут не можна відбутися разовою реформою: у систему потрібно закладати принцип "автоматичного" самооновлення, інакше вона швидко стане гальмом суспільного розвитку. Виникає питання – якими параметрами повинна керуватися така система соціальних інституцій, якими є критерії її ефективності?

Відповідь на ці питання залежить від типу соціологічних теорій та соціальних практик (відносин), які панують у суспільстві. Можна умовно виділити три великі типи таких теорій і практик: технократичні, органічні і культурологічні.

Технократичне мислення розглядає суспільство як різновид складного механізму, головними ознаками якого є: неможливість заміни окремих деталей без зміни самого механізму; окремі деталі і блоки підпорядковані єдиній меті і є повністю керованими та уніфікованими; управління механізмом не включається у нього, а є зовнішнім.

Перенесення такого типу мислення на управління суспільством призводить до згубних наслідків. Тільки у тоталітарній державі, яка насправді робить із суспільства механізм, де кожна людина – "гвинтик", а мета суспільства визначається "корманичем", що стоїть над ним, виникає такий тип правління. Це спричинює деградацію громадянського суспільства і виродження соціальних інститутів у номінальні бутафорські утворення, які лише імітують керівну діяльність, приховуючи за собою справжніх "ляльководів". Так було, наприклад, із системою радянського правління, де ради і профспілки формально означені як суб'єкти управління, у дійсності виконували волю парторганізацій, які, у свою чергу, управлялися з єдиного центру. Сам керуючий центр при цьому залишається за межами всякої критики і відповідальності. Технократичне мислення було породженням мілітаризованої

індустріалізації кінця ХУІІІ ст., яке теоретично вичерпало себе, але, на жаль, ще донедавна залишалось практичним шаблоном для вирішення соціальних питань керівниками всіх рівнів, які здебільшого мали технічну освіту, не обтяжену знанням соціології та філософії.

Критерій ефективності роботи соціальних інститутів запозичується з техніки: керованість, надійність, безвідмовність (у всіх значеннях цього слова), уніфікованість однотипних складових елементів (стандартність людей-деталей). Історія ХХ ст. довела катастрофічність спроб побудови таких машиноподібних суспільств.

Починаючи з Макса Вебера, у соціології панівними стають варіанти органічної моделі функціонування суспільства. Її базові положення такі: суспільні інституції є органами єдиного організму, які виникають, ростуть і вмирають як будь-які живі істоти; кожен із цих органів виконує свою спеціалізовану функцію, яка координована із цілим, однак не керується з одного центру, а є автономією у межах організму; переродження соціального органа, як і ракове переродження біологічних органів, призводить до хвороби або смерті організму.

Органічна модель, незважаючи на такі, майже прямі, біологічні аналогії, вірно віддзеркалює найсуттєвішу рису суспільного існування – глибинну ієрархічну інтегрованість і динамічну взаємодію, взаємообумовленість усіх суспільних утворень. Суспільне життя тут визначається як самодостатнє, тобто його закони, цілі і фази розвитку закладені у самому соціумі так само, як розвиток біологічного організму визначається його власним генетичним кодом, а не зовнішнім впливом. Управління соціальними процесами обмежується стимулюванням або коригуванням певних процесів, а намагання змінити їх природу, цілі виявляються неефективними. Революції у цих теоріях розглядаються як кризові, катастрофічні явища, як насильницьке втручання в органічну еволюцію суспільства, що загрожує самому життю, і після якої суспільна система якщо і виживає, то стає більш примітивною, послабленою. Критерій ефективності соціальної системи органічна теорія вбачає у загальних кількісних параметрах: зростання економіки, чисельність населення, валовий продукт, кількість працюючих тощо. Методологічним ускладненням оцінки ефективності роботи окремих соціальних інституцій є неможливість кількісно

виміряти питомий внесок окремих соціальних утворень у суспільний розвиток, внаслідок чого стає неможливо з'ясувати пріоритети соціального розвитку.

Така ідеологія складає основу ліберальної соціальної політики, коли мінімум втручання влади відпускає розвиток у стихію саморегулювання, яке буцімто притаманне соціуму так само, як і органічним системам. Політична практика останньої третини ХХ ст. довела, що ці сподівання не виправдалися. Ліберально орієнтовані суспільства поступилися лідерством, опинившись у ситуації майже дарвінівської боротьби, в якій виживає лише найсильніший. Такі суспільства швидко виявляються у високополяризованому стані, коли меншість найзаможніших, найосвіченіших можновладців усіма засобами контролює і експлуатує бідну й неосвічену більшість. Ця політика, поширюючись на світову практику міждержавних відносин, створила безпрецедентну поляризацію сучасного світу, більшість негараздів якого є наслідками цієї поляризації.

Культурологічні (назва є умовно узагальнюючою) теорії соціального набули поширення в останній чверті ХХ ст. Їх характерна ознака – визнання суттєвої (якщо не домінуючої) ролі духовних факторів: традицій, цінностей, релігійних переконань, моралі тощо. Успішно розвиваються лише ті суспільства, в яких матеріально-економічні форми життя гармоніюють з їх ментально-психологічними особливостями. Ці особливості для кожного етносу є унікальними, надзвичайно консервативними і складають основу його духовної культури. Коли з якихось причин руйнуються традиційні форми матеріального життя етносу, то виникає велика загроза його духовній культурі. Якщо ця культура є життєздатною, то вона переформує нові способи матеріального виробництва у відповідність зі своїми культурними формами. Яскравий приклад – розвиток Японії і Китаю, в яких технологічні новації не змінили фундаментальних національних рис культури і традиційних форм соціальності. Прихильники культурологічних теорій соціальності стверджують необхідність збереження національної культурної самобутності не з історико-етнографічних міркувань, а тому, що бачать у них життєздатний дух суспільства, без якого воно стає мертвим матеріальним тілом. Відповідно до цих поглядів, критерієм ефективності функціонування соціальних інституцій є узгодженість останніх із національно-культурними традиціями етносу, спрямованість на

відтворення національних ідей, переконань, вірувань, тобто самооновлення духовної культури і форм національного життя. Культурологічні теорії здебільшого песимістично оцінюють можливості загальнолюдської інтеграції – неможливо створити життєздатну форму загальносвітової соціальності тому, що кожна культура є унікальною. Можна мріяти лише про зближення деяких культур у споріднені групи, які мають спільні історичні корені. Таких можливих світових культурно-історичних центрів об'єднання різні дослідники налічують від чотирьох до дванадцяти.

Цей теоретичний огляд може здатися зайвим для вирішення практичних питань соціального реформування, однак це, можливо, позбавить від "наступання на ті самі граблі", коли нові проблеми намагаються вирішити прадавніми методами, які пріслужливо підказує т. зв. здоровий глузд.

Таким чином, все вищесказане підводить до наступних висновків:

- суто економічні критерії оцінки ефективності роботи соціальних інституцій є проблемними, а інколи і непридатними;

- неможливо обчислити економічну ефективність освіти чи медицини, тому що їх функція – не постачання освіченої і здорової робочої сили для держави, а створення умов для самооновлення культурного і біологічного життя нації, тобто реалізація вищих цінностей. Перспективу бачення потрібно обернути – не освіта і медицина працюють на економіку, а, навпаки, економіка забезпечує підґрунтя для їхнього розвитку. Такий погляд може здатися утопічним, але лише для замуленого ока технократичного чиновника;

- для подолання наявного технократичного перекосу слід рекрутувати нові кадри, для яких етичні, гуманістичні і національні цінності стоять вище власних амбіцій і меркантильних інтересів. Це не означає, що суспільством будуть керувати романтики-ідеалісти, які мріють ошасливити свій народ. Особисті егоїстичні інтереси людей завжди залишатимуться на соціальному полі і нехтувати ними досить небезпечно. Однак рамкові умови, "правила гри" цих інтересів повинні визначатися вищими культурними цінностями, серед яких відомі – "не вбий", "не вкради" тощо. Утвердження, а, точніше, реставрація цих норм соціального життя – головна мета не тільки гуманітаріїв за фахом і посадою, а й чиновників і реформаторів усіх рівнів.